

ОСОБА ЧАКЛУНА В МАГІЧНОМУ СВІТОГЛЯДІ УКРАЇНЦІВ ХХ ст.

Аліса Данилевич

THE FIGURE OF THE SORCERER IN THE MAGICAL WORLDVIEW OF UKRAINIANS OF THE 20th CENTURY

Alisa Danylevych

The paper examines the image of a sorcerer in the magical worldview of Ukrainians of the 20th century. It is worth noting that the article studied the sociocultural determinants and functional characteristics of witchcraft practices in the context of the changing conditions of Ukrainian society, with an emphasis on the interaction of magical practices with worldviews. It has been found that the notions of magic and witchcraft in the Ukrainian society of the early modern period functioned as a multidimensional category that encompassed religious, social and legal dimensions. Based on the analysis, it can be concluded that the classification of sorcerers proposed by V. Davydiuk, reflects the variety of functions and social roles performed by sorcerers in the Ukrainian magical worldview. Four main types of sorcerers are identified: metamorphists, who are capable of physical reincarnation; fortune-tellers who have a negative impact on society; defenders who protect clans from magical attacks, and specialists with unique magical abilities such as controlling the weather, finances, and entering closed spaces. It was established that historical and cultural transformations determined changes in ideas about witchcraft. It was found that despite the negative image of magical practices, sorcerers and healers played an important role in society, protecting the community from evil forces, as they had special knowledge that included rituals and healing practices. It was established that in the traditional Ukrainian magical worldview of the 20th century, there was a widespread belief that was associated with the ability of sorcerers to exert magical effects on the harvest by creating special magical bends in the ears, which were called «twists». It has been found that even under modern conditions, remnants of ancient magical practices can be observed on Ukrainian lands, in particular, the discovery of twisted ears of corn or other plant forms tied with red rags, which is a clear evidence of the preservation of magical traditions. The results of the study allow for a deeper understanding of the functional and worldview aspects of magical practices, pointing to their integration into the broader picture of Ukrainian culture and self-identification.

Keywords: sorcerer, witcher, magic, magical worldview, Ukrainians.

Однією з найвиразніших фігур у рамках магічного світогляду є образ чаклуна, який у народних уявленнях виконує важливу роль як посередник між світом живих і світом мертвих, між людиною і невидимими силами. Водночас чаклун виступає носієм потенційно негативних або позитивних магічних сил, що здатні як завдавати шкоди, так і сприяти благополуччю індивіда або громади в цілому. Особливості цих вірувань мали суттєвий вплив на соціальні та культурні процеси, сприяючи формуванню специфічних уявлень про добро і зло, праведність і гріх, порядність і відступництво.

Аналіз образу чаклуна в українському магічному світогляді ХХ століття вимагає глибокого дослідження його соціокультурних, релігійних та психологічних аспектів, що виникають у процесі взаємодії людини з потойбічним світом, природними силами та соціумом. У контексті радикальних змін, що відбувалися в Україні на початку та в середині ХХ століття, варто розглянути трансформацію традиційних уявлень про чаклунів і магічні практики.

Перехід від аграрного суспільства до індустріального, а згодом до постіндустріального суспільства супроводжувався значними змінами в уявленнях і практиках, що стосуються магії та чаклунства. Вивчення цих трансформацій має особливе значення, оскільки дозволяє зрозумі-

ти, як змінювалися уявлення про чаклуна, його роль у суспільстві та магичні практики в умовах змінюваних соціальних, економічних та культурних реалій. З огляду на це актуальність дослідження феномену чаклунства та його ролі в українському магичному світогляді ХХ століття набуває особливої значущості, оскільки дозволяє проаналізувати зміну уявлень про чаклунів і магичні практики в умовах соціальних трансформацій.

У сучасній українській історіографії проблема чаклунства, магичних практик і їхнього світоглядного підґрунтя набула концептуального опрацювання, що виявляється у ґрунтовному аналізі й методологічному осмисленні цього феномену. Особливе значення в контексті вивчення означеної тематики мають наукові розвідки С. М. Білостоцького (2008), який дослідив правові аспекти кримінального судочинства, пов'язаного з магичними злочинами, та К. Диси (2008), чії праці репрезентують багатовимірний підхід до інтерпретації судових процесів над відьмами в українських воєводствах Речі Посполитої. Зазначені наукові напрацювання формують методологічну основу для подальшого дослідження взаємозв'язку між соціокультурними уявленнями, релігійними настановами та правовими практиками, які конструювали образи відьмаків і чаклунів у колективній свідомості українців.

Дослідження Я. М. Зуєнка (2021) звертають увагу на міфологічні аспекти історичної прози, акцентуючи увагу на етнонаціональному вимірі цього феномену, що є важливим для розуміння процесів формування колективної ідентичності. Особливу наукову вагомість мають праці Г. Скрипник і О. Курочкина (1993), у яких систематизовано народні знання, вірування, демонологічні й космогонічні концепції, що дозволяють осмислити еволюцію магичних уявлень крізь призму традиційних світоглядних структур українців. Не менш значущими є дослідження О. Босого (2004), які зосереджені на типології, семантиці та міфоструктурах сакральних символів і ритуалів, зокрема пов'язаних із центральною постаттю Мокоші, який відіграє ключову роль у розумінні сакрально-магічного світогляду українців.

Зазначені наукові розвідки є методологічною основою для комплексного аналізу зв'язків між соціокультурними уявленнями, релігійними догмами, правовими нормами та міфологічними образами. Ці взаємозв'язки не лише сформували уявлення про чаклунів, відьом і магичні практики, а й детермінували їхню функціональність у контексті соціальної структури, ментальних парадигм та культурного спадку українського суспільства ХХ століття.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу образу чаклуна в магичному світогляді українців ХХ століття шляхом дослідження його історико-культурних та соціально-психологічних аспектів. Для досягнення мети визначено такі завдання: розкрити символічні детермінанти формування образу чаклуна у світоглядній парадигмі українців ХХ століття; дослідити функціональну специфіку магичних практик і роль чаклуна.

Особа чаклуна в магичному світогляді українців ХХ століття відображає складну взаємодію народних вірувань, релігійних доктрин та соціально-політичних трансформацій. С. Білостоцький аргументовано доводить, що в епоху ранньомодерного періоду церковні та державні інституції були інтегровані в єдину правову систему, яка спиралася на християнську теологію як основу формування уявлень про гріх і злочин. Відповідно до даного підходу гріх розглядався не лише як порушення божественного закону, але й як акт юридичної протиправності. Така інтерпретація дозволяла поєднати морально-етичні категорії з нормами кримінального права.

С. Білостоцький наголошує, що канонічне право, яке відіграло визначальну роль у регулюванні правових відносин у європейських містах із магдебурзьким правом, трактувало злочин через призму гріховності, підкреслюючи залежність людських дій від надприродних впливів. З позиції релігійно-правової доктрини людина розглядалася як християнський суб'єкт, чие існування мало бути впорядковане згідно з божественними законами. Відступ від них ототожнювався із свідомим запереченням божественного порядку, що втілювалося у понятті «уподібнення дияволу». Відступництво набувало не лише духовного, але й правового змісту, передбачаючи покарання, яке накладалося як церквою, так і світською владою.

У межах судової практики XVI–XVIII століть злочин трактувався як протиправна дія, що порушувала як божественне, так і людське право. Основними кваліфікаційними ознаками злочину вважалися його суспільна небезпека, здатність завдати шкоди, а також можливість такого заподіяння. У цьому контексті народні вірування щодо магії та чаклунства інтегрувалися у правову систему як об'єкти судового розгляду.

Проте історичні факти свідчать про відносно поміркований підхід до переслідування чаклунів на українських теренах. Як показують матеріали судочинства міста Львова останньої чверті XVI–XVIII століть, за звинуваченням у чаклунстві притягнуто 10 осіб, що становить лише 22% від усіх злочинів проти релігії. При цьому лише одна справа завершилася обвинувальним ви-

роком, за яким страчено трьох жінок через спалення. Така статистика засвідчує, що українські суди демонстрували певну стриманість у таких справах порівняно з іншими європейськими регіонами (Білостоцький 2008, с. 76–106).

Особливий інтерес викликає правовий статус занять знахарством і ворожінням. Як зазначається у дослідженнях К. Диса, такі практики не кваліфікувалися як злочини, якщо їхні наслідки не завдавали шкоди. Судові процеси, пов'язані з обвинуваченнями у чаклунстві, нерідко затягувалися, що, ймовірно, було свідомою стратегією, спрямованою на уникнення ухвалення вироку. Варто відзначити, що уявлення про магію та чаклунство в українському суспільстві ранньомодерного періоду функціонували як багатовимірною категорія, яка охоплювала релігійний, соціальний і правовий виміри. Особа чаклуна виступала своєрідним соціокультурним маркером, через який відображалися домінуючі світоглядні настанови, морально-етичні ідеали та правові норми відповідної епохи (Диса 2008, с. 51–52).

Феномен чаклунства в українському суспільстві ХХ століття становить складну та багатовимірну категорію, яка синтезує елементи міфологічного світогляду, локальних правових норм і соціокультурних практик. У цьому контексті образ чаклуна постає результатом багатовікових культурних трансформацій, що відображають архаїчні вірування, побутові традиції та специфіку суспільних взаємин (Диса 2008, с. 51). На відміну від західноєвропейської інквізиційної практики, судові справи про чаклунство на українських теренах мали переважно світський і подекуди фарсовий характер.

Як зазначає Ю. Гошко у праці «Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст.», попри наявність правових приписів щодо чаклунства, українські суди часто демонстрували схильність до пом'якшення вироків, що відображало специфіку звичаєвого права (Гошко 1999, с. 138). Особливу увагу дослідників привертає розмежування понять «чаклун» і «відьмак», яке ґрунтується на відмінностях їхньої ґенези та функціонального призначення. В. Давидюк у своїй роботі акцентує увагу на міфологічних витоках образу чаклуна, що асоціюється з тотемізмом. Згідно з архаїчними уявленнями, першонароджений у родині індивід розглядався як спадкоємець сакральної сили предків, що зумовлювало його статус захисника роду, наділеного магічними властивостями (Давидюк 1992, с. 47).

Варто проаналізувати класифікацію чаклунів, яку наводить В. Давидюк, залежно від їхніх функцій і соціальної ролі:

1) чаклуни-метаморфісти – особи, що володіють здатністю до фізичних перетворень (зазвичай у тварин), причому їхня магічна трансформація часто розглядається як спокута за втручання у сакральний порядок;

2) чаклуни-ворожбити – алохтонні представники, чия магія асоціюється з негативним впливом на автохтонний соціум;

3) чаклуни-захисники – особи, які виконують функції захисту свого роду від ворожих магічних впливів, де їхні трансформовані образи можна простежити у функціях весільних друзів і знахарів;

4) чаклуни-фахівці – індивіди, що володіють унікальними магічними здібностями, зокрема управлінням погодними явищами (хмарники), маніпуляціями фінансами (інклюдники) або проникненням до закритих просторів (чорнокнижники).

Семантика термінів, пов'язаних із чаклунством, також заслуговує на більш деталізоване дослідження, наприклад, слово «ворожбит» має виразно негативне значення, що вказує на чужорідний характер магії, тоді як «знахар» або «відун» акцентують на сакральному знанні, пов'язаному з охороною рідної громади. Також варто зазначити, що особливий інтерес становить термін «химородник», що, за даними В. Давидюка, має циганське походження і вказує на майстерність у ремісничій або магічній сфері (Давидюк 1992, с. 115–119).

Образ чаклуна у традиційних віруваннях українців ХХ століття репрезентує складний соціокультурний феномен, що втілює синтез магічних, онтологічних та релігійних уявлень. У рамках народної демонології він функціонує як інтегративний символічний елемент, який поєднує архаїчні вірування з культурними трансформаціями модерного періоду. Вивчення магічного світогляду, його аксіологічних детермінант та соціальних наслідків, стає ключовим напрямом аналізу традиційних культурних практик, що значно вплинули на формування етнічної ідентичності українського народу (Іларіон (Митрополит) 1965, с. 178).

Попри ґрунтовні дослідження вчених, які часто акцентували увагу на відьмаках як чоловічих аналогах чаклунів, сучасний підхід передбачає розмежування їхніх функціональних ролей у демонологічній системі. У народному уявленні відьмак, хоча й наділений магічними здібностями, нерідко сприймається як фігура, якій переважно приписують зв'язки з нечистими силами.

Його постійна чужість і деструктивний характер контрастують із амбівалентною роллю чаклуна, що нерідко міг виконувати захисні або лікувальні функції. Відьмак постає не лише як практик магії, але і як медіатор між світом людей і світом демонічного, здатний впливати на баланс добра і зла в громаді (Давидюк 1992, с.119).

Етимологічний аналіз, запропонований Іваном Огієнком, демонструє, що терміни «волхв» і «кудесник» первісно були синонімічними. Від них походять сучасні поняття «знахар», «відьмак», «чарівник», «шептун», «ворожбит», «чародій» та інші, які охоплюють різноманітні магічні практики. Ці терміни вказують на функціональну багатовимірність образів у магічному світогляді. Водночас у народних традиціях саме чаклуни зазвичай виконували роль помічників та лікувальників, не вступаючи у прямий контакт із нечистою силою (Іларіон (Митрополит) 1965, с. 178–179).

Особливої уваги заслуговує зв'язок між магією та творчістю. Митці, зокрема музиканти, часто сприймалися як обрані носії демонічного дару. Народні вірування свідчать, що їхній талант вважався наданим надприродними силами, а відмова від цього дару сприймалася як втрата не лише здібностей, але й душі. Таке уявлення інтегрує творчість у сферу магічного, формуючи концепцію, за якою виняткові здібності трактувалися як наслідок взаємодії з демонічними силами (Kolberg 1910, p. 166).

Збереження елементів язичницького світогляду в народному лікуванні українців є важливим аспектом вивчення магічної системи, що є складовою частиною етнокультурної спадщини. Це питання потребує детального розгляду, оскільки, попри розвиток наукових підходів до медицини, в деяких регіонах України досі зберігаються численні ритуали, що відображають вплив давніх вірувань і практик. Зокрема в селі Берлоги Рожнятівського району Івано-Франківської області активно функціонували уявлення, що слугують джерелом народних медичних практик, обумовлених синкретизмом язичницької та християнської магії.

До числа таких вірувань належать методи лікування різних хвороб, зокрема коклюшу, «уроків» (уїдів) та дитячих хвороб. Відомо, що для лікування коклюшу селяни практикували обряд ходіння понад водою до схід сонця, що вказує на вплив астрономічних і природних ритмів на народну медицину. Подібний символічний характер дій, як-от скидання вуглин у воду при «уроках», або виливання купелі з дитини на сусіднє світло, є показовим для вивчення магічних практик, які на перший погляд можуть здаватися нелогічними або навіть смішними, але вони мають глибшу психологічну та культурну основу. Ці практики є частиною більш широкої системи дій-символів, через які народна магія намагалася впливати на психоемоційний стан людини, що мало забезпечити фізичне одужання.

Проте, незважаючи на зовнішню примітивність, ці обряди виявились більш складними у своєму культурному контексті, оскільки базуються на глибоких символічних уявленнях про взаємодію світу людини та світу надприродного. Вони вкорінені в локальних традиціях, часто поєднуючи різні рівні сприйняття реальності: природні, психологічні та магічні. Існування таких практик на теренах Гуцульщини й інших регіонів України свідчить про важливу роль ритуальних та магічних дій у повсякденному житті сільської громади, де магічне й буденне були невіддільними.

Особливо слід підкреслити збереження цих практик у період радянської доби, коли, незважаючи на офіційну політику атеїзму та марксистського матеріалізму, народна медицина і магія продовжували існувати, часто адаптуючи свої ритуали під нові соціальні та релігійні реалії. Так, зберігалися знахарські примови та замовляння, які синтезували язичницькі елементи з християнськими символами та обрядами. Прикладом є примови, що намагалися зцілити через звертання до ангелів і архангелів або звертання до образу Пречистої Діви, як у випадку замовляння «В неділю рано Пречиста Діва плугом небо орала, руту сіяла. Рута не зійшла, щоб кров не йшла», що вказує на спробу поєднати народне лікування з християнською релігією, зберігаючи традиційні уявлення про магічний вплив (Хрін & Брошко 2000, с. 29).

Отже, народне лікування, зберігаючи елементи язичницької магії, є важливою складовою магічного світогляду, де лікувальні практики тісно переплітаються з ритуалами, що містять глибокі символічні значення. Ці практики є частиною культурного надбання, яке відображає взаємодію духовних і матеріальних аспектів життя, демонструючи складну систему вірувань, у яких магічне, релігійне та природне зливаються в єдину цілісну практику, що існувала в побуті українських сільських громад.

У контексті дослідження магічного світогляду українців ХХ століття важливе місце займають замовляння, оскільки вони є суттєвими елементами народної магії, що відображають специфічні уявлення про взаємодію людини з природними і потойбічними силами. Згідно з визначен-

ням, наведеним у літературознавчому словнику-довіднику, замовляння є «усталеними висловами, речитативними, переважно віршованими тирадами, що супроводжують магічні дії і рухи їх виконавців – знахарів, чаклунів, ворожбитів, шептух тощо та виражають їх бажання вплинути на природу, людину та її стосунки з оточенням у визначеному напрямку (добророзичливому чи зловісному)» (Літературознавчий словник-довідник 2006, с. 278).

Ці формули, що були основою магічної практики, утворюють важливий складник народного світогляду, чітко виражаючи інтерпретацію взаємодії людини з природними і надприродними силами. Замовляння у світогляді наших предків займають багатошарове і символічно значуще місце, адже вони є не лише інструментами для досягнення конкретних цілей, але й способом будовування потойбічних сутностей у повсякденне життя.

Як зазначено у фольклористичних працях, магічні вислови, у їхній найчистішій формі, є не просто спробами змінити чи зафіксувати зовнішній стан речей, а й вираженням певної метафізичної логіки, яка базується на уявленнях про потойбічне і природне середовище, їхні зв'язки з людським життям та внутрішніми переживаннями. Важливим аспектом є те, що ефективність магічних висловів залежить не тільки від точності формулювання, а й від суб'єкта, який здійснює цей вплив. В архаїчному світогляді існувала чітка ієрархія між тими, хто мав доступ до магічного знання, і тими, хто цього доступу не мав. Специфічні рольові функції надавалися тим особам, які мали особливі стосунки з потойбічним світом, серед яких найвищу позицію займали чаклуни, знахарі, ворожки та інші надприродні істоти, чиї словесні дії мали велику силу.

Водночас важливою є концепція взаємодії між світом живих та світом мертвих, яка була ключовою в архаїчній свідомості. Вона ґрунтувалася на переконанні, що мертві, зокрема духи предків, володіють великою могутністю і здатні впливати на долю своїх нащадків. У цьому контексті мертвий дух, згідно з фольклорними віруваннями, був потужнішим за живий, і саме через таку співпрацю з потойбічним світом люди могли набути сили для вирішення життєвих труднощів. Віра в ці концепції сформувала специфічне розуміння соціальних та природних процесів, у яких замовляння виступало своєрідним містком між матеріальним і духовним світом (Зуєнко 2021, с. 177–178).

Замовляння в українському фольклорі є не лише засобом магічного впливу, але й важливим елементом культурного коду, що відображає глибокі уявлення про роль потойбічних сил у світі, їх взаємодію з людьми і природними явищами. Ці магічні вислови є способом досягнення бажаного результату і водночас складною системою символічних дій, що базуються на архаїчних переконаннях про взаємодію між світом живих і мертвих, духами предків і природними силами.

Отже, образ відьмака постає багатогранною і символічно насиченою категорією у традиційній культурі українців ХХ століття. Його роль не обмежується магічною діяльністю, а включає функцію регулятора, творця балансу між світом людей і демонічною сферою. Аналіз народних вірувань та практик дозволяє глибше зрозуміти складну структуру традиційного світогляду, у якому відьмак займає центральне місце як посередник, охоронець та управитель демонічних сил, що наділяє його образ соціокультурною і духовною значущістю.

У традиційному українському магічному світогляді ХХ століття поширене повір'я, пов'язане із здатністю чаклунів здійснювати магічні впливи на врожай шляхом створення особливих магічних заломів колосся, які отримали назву «закрутки». Вважалося, що ці магічні утворення мали здатність призводити до катастрофічних наслідків для сільськогосподарських культур, зокрема до неврожайності хлібів. При цьому існувала сувора заборона чіпати ці закрутки, особливо голими руками, оскільки така дія могла призвести до паралітичних наслідків для людини. У разі виявлення закруток на полях селяни зверталися до місцевих ворожок або знахарів, які виконували ритуали для зняття магічного закляття, що мало негативний вплив на урожай (Скрипник & Курочкін, 1993, с. 225).

Магічні практики набували особливого значення під час святкування Купала, коли селяни здійснювали обережний огляд своїх посівів, аби запобігти можливим магічним маніпуляціям з боку злих людей, які в цей час могли намагатися спричинити магічні зав'язки на хлібах або навіть на худобі чи людях. Згідно з дослідженнями П. Чубинського, процес створення закруток був ретельно вивіреним і включав такі етапи, як зв'язування двох пучків стебел пшениці або жита в особливий вузол, що забезпечувало магічний ефект. Колоски після цього вставлялися у землю, що символізувало закріплення магічного впливу (Чубинський 1993, с. 37). Важливою особливістю цих магічних утворень було те, що з ними було надзвичайно важко боротися: навіть якщо господар намагався вирвати закрутку чи спалити її, магічне закляття залишалося активним і мало неодмінно реалізуватися. Для того, щоб зняти магічний вплив необхідно було провести певний обряд, який включав молебень з водосвяттям, після чого священик мав

вирвати закрутку хрестом, з корінням, що символізувало зняття магічної сили. Проте окрім релігійних практик існували й інші способи боротьби з магічними закрутками, які практикували досвідчені знахарі і маги. Вони застосовували молитви та особливі примовляння, що мали на меті нейтралізувати магічний вплив, наприклад: «Залом-заломе, здіймися під вогнем, розсипся попелом по землі, не шкоди нікому!». Ці магічні ритуали, виконувані за допомогою певних словесних формул і символічних жестів, демонструють глибоку взаємодію між людиною, природою та потойбічними силами у контексті народної магії.

Доцільно також зауважити, що навіть у сучасних умовах на українських землях іноді можна виявити закручені колоски чи інші рослинні форми, обв'язані червоними ганчірками, які, ймовірно, є результатом магічних практик. Знахарі та народні маги рекомендують виривати такі закрутки лише покритими тканиною руками, супроводжуючи це спеціальними примовляннями, такими як: «Накрутив ти собі на голову, намітав ти собі, а не мені». Всі ці практики наочно свідчать про те, наскільки глибоко вкорінена в українському народному світогляді ідея взаємодії між людиною і магічними силами природи, а також про роль ритуальних практик у відновленні гармонії та впорядкуванні соціальної і природної реальності (Босий 2004, с. 92).

Таким чином, магічний світогляд українців ХХ століття акумулює широкий спектр культурних, правових та міфологічних уявлень, у центрі яких знаходиться постать чаклуна. Його образ виконує функцію не лише сакрального медіатора, але й соціального регулятора, що забезпечує баланс між різними рівнями взаємодії у спільноті.

На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що чаклун виступає центральною фігурою у системі народної магії, виконуючи роль посередника між світами живих і мертвих. Чаклунство, як культурно-релігійне явище, було тісно пов'язане з магічними обрядами, що надавали чаклуну здатність впливати на природу, людські стосунки та соціальні процеси. Проведений аналіз показав, що в образі чаклуна поєднувалися риси не лише лікаря, але й захисника, що дозволяло йому виконувати функції, спрямовані на вирішення соціальних, психологічних і навіть духовних проблем громади. Варто відзначити, що чаклунство, мало як позитивні, так і негативні аспекти: з одного боку, чаклун здійснював цілительні та лікувальні практики, а з іншого – був здатен здійснювати магічні маніпуляції, які могли впливати на долю людини чи цілу спільноту. Отже, на основі проведеного дослідження можемо констатувати, що образ чаклуна у магічному світогляді українців ХХ століття є результатом взаємодії давніх язичницьких вірувань і християнських традицій, що створило складну і багатогранну фігуру, яка виконувала важливу роль у забезпеченні духовної і соціальної стабільності громади, надаючи необхідну підтримку у складних життєвих ситуаціях.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки, сформульовані автором та представлені в статті, можуть бути використані для розширення наукових знань і поглибленого осмислення місця образу чаклуна в магічному світогляді українського народного світосприйняття ХХ століття. Отримані результати можуть слугувати основою для подальших досліджень, спрямованих на вивчення магічних вірувань у контексті етнокультурної спадщини України, зокрема в аспекті змін, які переживали ці вірування в умовах радянської модернізації та соціальних трансформацій. Подальші наукові розвідки в даному напрямку вбачаємо у дослідженні соціокультурної ідентичності українців у ХХ столітті, її магічних і релігійних складових.

Список джерел та літератури

- БІЛОСТОЦЬКИЙ, С. М., 2008, Кримінальне судочинство міста Львова XVI–XVIII ст. (за матеріалами війтівсько-лавничого суду міста Львова): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів.
- БОСИЙ, О., 2004, Священне ремесло Мокоші: Традиційні символи і магічні ритуали українців (Типологія. Семантика. Міфоструктури). Вінниця: Діло.
- ГОШКО, Ю., 1999, Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: [б.в.].
- ДАВИДЮК, В., 1992, Українська міфологічна легенда. Львів: Світ.
- ДИСА, К., 2008, Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століття. Київ: Часопис «Критика».
- ЗУЄНКО, Я. М., 2021, Міфологізм історичної прози Л. Кононовича в етнонаціональному вимірі: дис.... доктора філософії: 035. Запоріжжя.
- ІЛАРІОН (МИТРОПОЛИТ), 1965, Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія. Вінніпег.

Літературознавчий словник-довідник, 2006. Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І. & Теремко В. І., ред. Київ: ВЦ «Академія».

СКРИПНИК, Г. & КУРОЧКІН, О., 1993, Народні вірування, демонологія, космогонія. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. Київ: Либідь.

ХРИН, Н. Й. & БРОШКО, Л. Л., 2000, Невичерпне джерело мудрості народної. Нові Нетечинці: [б.в.]

ЧУБИНСЬКИЙ, П. П., 1993, Календар народних звичаїв та обрядів. Київ: Музична Україна.

KOLBERG, O., 1910, Tarnów – Rzeszów. Materiały etnograficzne. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności.

References

BILOSTOTSKYI, S. M., 2008, Kryminalne sudochynstvo mista Lvova XVI–XVIII st. (za materialamy viitivskolavnychoho sudu mista Lvova) [Criminal justice of the city of Lviv in the XVI–XVIII centuries. (based on the materials of the Voytiv-Lavny Court of the city of Lviv)]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Lviv. [In Ukrainian].

BOSYI, O., 2004, Sviashchenne remeslo Mokoshi: Tradytiini symvoly i mahichni rytualy ukraintsiv (Typolohiia. Semantyka. Mifostrukturny) [The sacred craft of Mokoshi: Traditional symbols and magical rituals of Ukrainians (Typology. Semantics. Mythostructures)]. Vinnytsia: Dilo. [In Ukrainian].

CHUBYNSKYI, P. P., 1993, Kalendar narodnykh zvychaiv ta obriadiv [Calendar of folk customs and ceremonies]. Kyiv: Muzychna Ukraina. [In Ukrainian].

DAVYDIUK, V., 1992, Ukrainska mifolohichna lehenda [Ukrainian mythological legend]. Lviv: Svit. [In Ukrainian].

DYSA, K., 2008, Istoriia z vidmamy. Sudy pro chary v ukrainskykh voievodstvakh Rechi Pospolytoi XVII–XVIII stolittia [A story with witches. Witchcraft trials in the Ukrainian voivodships of the Polish-Lithuanian Commonwealth of the XVII–XVIII centuries]. Kyiv: Chasopys «Krytyka». [In Ukrainian].

HOSKO, Yu., 1999, Zvychaieve pravo naseleattia Ukrainskykh Karpat ta Prykarpattia XIV–XIX st. [Customary law of the population of the Ukrainian Carpathians and Carpathians of the XIV–XIX centuries]. Lviv: [b.v.]. [In Ukrainian].

ILARION (MYTROPOLYT), 1965, Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu: istorychno-relihiina monohrafiia [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people: historical and religious monograph]. Vinnipeg. [In Ukrainian].

KHRIN, N. Y. & BROSHKO L. L., 2000, Nevycherpne dzherelo mudrosti narodnoi [An inexhaustible source of folk wisdom]. Novi Netechyntsi: [b.v.]. [In Ukrainian].

KOLBERG, O., 1910, Tarnów – Rzeszów. Materiały etnograficzne. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności. [In Polish].

Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk, 2006, [Literary dictionary-reference]. R. T. Hromiak, Yu. I. Kovaliv & V. I. Teremko, ed. Kyiv: VTs «Akademiia». [In Ukrainian].

SKRYPNYK, H. & KUROCHKIN, O., 1993, Narodni viruvannia, demonolohiia, kosmohoniia. Ukrainska mynuvshchyna: Iliustrovanyi etnografichnyi dovidnyk [Folk knowledge. Folk beliefs, demonology, cosmogony]. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].

ZUIENKO, Ya. M., 2021, Mifolohizm istorychnoi prozy L. Kononovycha v etnonatsionalnomu vymiri [Mythology of historical prose by L. Kononovich in the ethno-national dimension]: dys. ... doktora filosofii: 035. Zaporizhzhia. [In Ukrainian].

Особа чаклуна в магічному світогляді українців ХХ ст.

В статті досліджується образ чаклуна в магічному світогляді українців ХХ століття, вивчаються соціокультурні детермінанти та функціональні характеристики чаклунських практик у контексті змінюваних умов українського суспільства, з акцентом на взаємодію магічних практик з світоглядами. Виявлено, що уявлення про магію та чаклунство в українському суспільстві ранньомодерного періоду функціонували як багатовимірні категорія, яка охоплювала релігійні, соціальні та правові аспекти. Зроблено висновок, що класифікація чаклунів, запропонована В. Давидюком, відображає різноманіття функцій та соціальних ролей, які виконували чаклуни в українському магічному світогляді. Виділяються чотири основні типи чаклунів: метаморфісти, здатні до фізичного перетворення; ворожки, які не-

гативно впливають на суспільство; захисники, які охороняють роди від магічних атак, та фахівці з унікальними магічними здібностями, такими як контроль над погодою, фінансами та входження в закриті простори. Встановлено, що історико-культурні трансформації визначали зміни в уявленнях про чаклунство. З'ясовано, що попри негативний образ магічних практик, чаклуни та цілителі відігравали важливу роль у суспільстві, захищаючи громаду від злих сил, оскільки мали особливі знання, які включали обряди та цілительські практики. Встановлено, що в традиційному українському магічному світогляді ХХ століття була поширена віра, пов'язана з можливістю чаклунів здійснювати магічний вплив на врожай, створюючи особливі магічні вигини на колосках, які називалися «завитки». Виявлено, що навіть за сучасних умов на українських землях можна спостерігати залишки стародавніх магічних практик, зокрема знаходження скручених колосків чи інших рослинних форм, обв'язаних червоними ганчірками, що є виразним свідченням збереження магічних традицій. Результати дослідження дають змогу глибше зрозуміти функціональні та світоглядні аспекти магічних практик, вказуючи на їх інтеграцію в ширшу картину української культури та самоідентифікації.

Ключові слова: чаклун, чаклунка, магія, магічний світогляд, українці.

Alisa Danylevych, Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of Ethnology and Local History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Аліса Данилевич, кандидатка історичних наук, асистентка кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7813-1209>

Received: 10.03.2025

Advance Access Published: April, 2025